

Könyvek, kurzusok

Jeremy Munday

Introducing Translation Studies – Theories and Applications

(London and New York: Routledge, 2001. 222. pp.)

Simigné Fenyő Sarolta

Jeremy Munday, a Guildfordi Egyetem (University of Surrey) Spanyol Nyelvi Tanszékének vezetője nemcsak Ph.D fokozattal rendelkező egyetemi oktató és tananyagszerkesztő, hanem hivatásos fordító is (latin-amerikai kisregényeket fordít angolra).

Introducing Translation Studies – Theories and Applications című, tankönyvként is hasznosítható munkája 2001-ben látott napvilágot a Routledge Kiadó gondozásában. A szerző kritikus szemmel, a különböző álláspontok között kapcsolatot és egyensúlyt teremtve tekinti át a fordításkutatással foglalkozó különböző irányzatokat. S mindezt közérthető stílusban teszi, mert azt akarja, hogy könyve kutatók, tanárok, és a fordítás rejtelseivel éppen most ismerkedő diákok számára egyaránt érthető legyen. Arra is gondot fordít, hogy az olvasót megismertesse a fordításelmélet metanyelvével. A napjainkra kikristályosodott különböző modelleket szövegek alapján mutatja be, kisebb esettanulmányokat készít, hogy az olvasó a modelleket „működés közben” figyelhesse meg.

A tankönyv, amely fordítók alapképzésében és a posztgraduális képzésben egyaránt kiválóan hasznosítható, 11 fejezetből áll. Mindegyik fejezet a fordítástudomány egy-egy fontos területét mutatja be. A szerző a tankönyvet úgy állította össze, hogy minden egyes fejezet egy vagy két hét alatt

megtanítható, így a szemeszterek rendszerébe jól beilleszthető legyen. Ugyanakkor az egyes fejezetek önállóan is megállják helyüket, így a könyvet a speciális területek iránt érdeklődő olvasók is hasznosítani tudják.

A szerző célja, hogy önálló vélemény kialakítására és ha kell, vitára is készítse az olvasót. Az első fejezet a fordításelmélet mint önálló diszciplína és a korábban nyelvoktatásban alkalmazott grammatizáló-fordító módszer közötti különbséget hangsúlyozza. A XX. század előtti időszakban kialakított elméletekből kiindulva (2. fejezet) a nyelvészeti fordításelmélet részletes, kölcsönös összefüggéseiben való bemutatásán keresztül (3–6. fejezet) jut el a kultúrspecifikus (8–9. fejezet) és filozófiai problémákhoz (10. fejezet), majd a nyelvészeti és a kulturális szempont alapján való integratív megközelítéshez és a fordítástudomány interdiszciplináris jellegének bebizonyításához (11. fejezet). A szerző azt is szem előtt tartja, hogy a diákok fokozatosan ismerjék meg a terminológiát és szokják meg az új fogalmakat. Ebben sokat segít a kronologikus megközelítés hiszen napjaink fordítástudománya bőven merít az elmúlt kétezer év hagyományából.

Figyelemre méltó az egyes fejezetek felépítése is. Mindegyik azonos, számunkra talán szokatlan, ugyanakkor rendkívül hasznos, figyelemfelkeltő formátumban jelenik meg. A fejezet elején egy táblázatban találjuk meg az adott fejezetre leginkább jellemző kulcsfontosságú fogalmakat, majd a kiindulási alapot szolgáltató szakirodalom jegyzékét. Ezt követi az adott témakört bevezető rész, majd az elmélet részletes kifejtése, egy-egy modell bemutatása, értékelése, kritikája. Mindezek után egy vagy két esettanulmány következik, amely a bemutatott elmélettel

kapcsolatos. Munday alkalmazza és értékeli a fejezetben bemutatott modellt, majd egy rövid összegzés után további szakirodalomra hívja fel a figyelmet, vitára készítő kérdéseket tesz föl és önálló kutatási feladatokat jelöl ki. A könyvben bemutatott gazdag ismeretanyagot érdemes fejezetenként részletezni.

A bevezetést követő **első fejezet** a fordítástudomány fogalmának meghatározásával, kialakulásának rövid történetével és a kutatási terület fejlődését, kibontakozását elindító modellekkel foglalkozik. Megismerteti az olvasót a fordítástudomány nyelvészeti aspektusait kidolgozó, orosz származású amerikai kutató, Roman Jakobson kategóriáival, amelyek egy adott nyelven belüli, nyelvek közötti, és szemiotikai rendszerek közötti fordításra vonatkoznak. Leszögezi, hogy a fordítástudomány, amely a 90-es évek új és önálló diszciplínája, elsősorban a nyelvek közötti fordítás törvényszerűségeivel, annak folyamatával és produktumával foglalkozik. A szerző hangsúlyozza, hogy kiemelkedő szerepét két gyakorlati szférában is megfigyelhetjük:

- Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban egyre több egyetemen folyik fordítói képzés nappali tagozatos és posztgraduális szinten,
- egyre több, a fordítás elméletét és gyakorlatát megvitató nemzetközi konferenciát szerveznek világszerte, ugyanakkor folyamatosan jelennek meg új könyvek, folyóiratok. (Ezen utóbbiak felsorolásakor a szerző említést tesz az *ACROSS Languages and Cultures* című nemzetközi fordítástudományi folyóiratról is, amely Magyarországon jelenik meg az Akadémia Kiadónál és főszerkesztője Klaudy Kinga.)

Az első fejezetből azt is megtudhatjuk, hogy miért tartották sokáig a fordítástudományt másodrendű tudománynak: a grammatikalizáló-fordító módszer, amely hosszú időn keresztül szolgáltatott módszertani alapot a nyelvoktatás számára, nem fej-

lesztette a beszédkészséget, így nem is lett népszerű. A nyelvészeti irányzatok közül legerősebben a kontrasztív nyelvészet hatott a fordítástudományra azzal, hogy felhívta a figyelmet az egyes nyelvek közötti azonosságokra, illetve eltérésekre.

A könyvnek ez a fejezete foglalkozik a fordítástudomány mint önálló diszciplína meghatározásával, James S. Holmes holland kutató tevékenységének bemutatásával, aki elsőként kísérlete meg a fordítástudomány területeinek „feltérképezését”. Dolgozatát, amelyben a modellt bemutatja, a fordítástudomány alapító nyilatkozatának is tekinthetjük, ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy Holmes első sorban az elmélet síkján fejt ki fordítással kapcsolatos nézeteit. Bár Munday elismeréssel nyilatkozik Holmes tevékenységéről, Gideon Toury izraeli kutató nézeteit szem előtt tartva bírálja is Holmes modelljét, mivel abban az elméleti, leíró és az alkalmazott területek egymástól teljesen elkülönítve jelennek meg. Munday javasolja Toury modelljének figyelembe vételét és az alkalmazási területek bővítését.

A **második fejezet** azt vizsgálja, hogy milyen nézetek határozták meg a fordítás elméletét a XX. század előtt, nevezetesen Cicerótól kezdve Szent Jeromos, Luther Márton, Dryden, Dolet és Tytler munkásságán keresztül egészen napjainkig. Ha ezt a fejezetet elolvassuk, az az érzésünk támad, hogy „nincs új a nap alatt”, hiszen már az időszámításunkat megelőző időkben és a középkorban is arról vitakoztak a fordítók, ami napjainkban is vitára ad okot: Hogyan fordítsunk, szó szerint vagy értelem szerint, azaz szabadon? A szó szerinti fordításhoz a középkorban azért ragaszkodott az egyház, mert ha a fordító akár egy szót is változtatott az eredetin (pl. a nyomtatékosítás kedvéért betoldott, vagy egy ekvivalens nélküli lexikai egységet egy szerinte odaillő szóval helyettesített), azt az egyház elleni lázadásnak, eretnekségnek tekintették. Egy fordítási hibáért akár máglyahalállal is büntették a

fordítót. Csak a XVII. század végére jöttek rá arra, hogy a fordító számára előírt szövegűség nem a szavakhoz való hűséget jelent. A XVIII. században Alexander Fraser Tytler rendszerező tanulmányában viszont már olyan elvekkel találkozunk, amelyek a napjainkban felmerülő vitákban is jelen vannak: fordításkor a célnyelvi olvasó igényeit kell szem előtt tartani. A XIX. században vetődik fel a fordíthatóság és a fordíthatatlanság problémája, a és a XX. században a korábbi vitákat még kiegészítik a fordítás idegen hangzására, illetve transzparens jellegére vonatkozó dilemmák és az egyértelmű, normatív értékelést követelő viták. A tankönyvnek ez a fejezete önálló műként is helytálló lenne. A fordítás történetének rövid áttekintése ma azért aktuális, mert megismerteti a kutatót a fordítástudomány kialakulásának előzményeivel és lehetőséget teremt arra, hogy párhuzamot vonjunk napjaink elméletei és a néhány száz évvel ezelőtti gondolkodásmód között, esetleg rájövünk, hogyan kapcsolódik egymáshoz a korábbi preszkriptív megközelítés és a napjainkban divatos deskriptív módszer.

A **harmadik fejezet** központi témája a jelentésnek, az ekvivalenciának és az azonos hatásnak, mint fordításelméleti fogalmaknak a meghatározása. Ezeket a fogalmakat nyelvészeti irányzatokhoz való kapcsolódásuk alapján mutatja be a szerző. Választ kap az olvasó arra, hogy az orosz származású amerikai strukturalista nyelvész, Roman Jakobson hogyan építette be a fordítástudományba Saussure-nek a nyelvi jel önkényességéről szóló elméletét, hogyan látja a fordítás során felmerülő, a nyelvek és kultúrák különbözőségéből adódó nehézségeket, a fordíthatóság-lefordíthatatlanság problémáit. Eugene Nida, a hatalmas gyakorlati tapasztalattal rendelkező amerikai Biblia-fordító fordításról vallott nézeteit is a kor divatos nyelvészeti irányzatai, a szemantikai összetevős elemzés és a generatív grammatika alapján ismerteti a szerző. Rámutat arra is, hogy a fordítás

folyamatának modellálásakor Nida nem csak egyszerűen átvette, hanem megfordította, azaz ellentétes irányból közelítette meg Chomsky elméletét. Ezután Nida formális és dinamikus ekvivalenciáról vallott nézeteit a híres angol fordításkutató, Peter Newmark szemantikai és kommunikatív fordításról kialakított nézeteivel hasonlítja össze, majd az eltéréseket táblázatban teszi szemléletessé. Bemutatja, hogy milyen hatást gyakorolt Nida elmélete a német Werner Koller tevékenységére, aki a megfelelést a *langue*, az ekvivalenciát pedig a *parole* tartományába helyezte. Kitér a Nidát ért kritikára és az ekvivalenciát, mint a fordítás alapkategóriáját ellenző elképzelésekre is. A fejezethez tartozó két esettanulmányban, a Teremtés Könyve négy sorának héberről angolra történő fordítása, valamint egy Európai Unióval kapcsolatos angol nyelvű szakszöveg portugál fordítása alapján szemlélteti és hangsúlyozza, hogy a formális és a dinamikus ekvivalenciára való törekvésnek egyaránt van jogsultsága, de hogy a fordító melyiket alkalmazhatja, azt mindig a fordítandó szöveg műfaja határozza meg.

A **negyedik fejezetben** a fordításkor keletkező kisebb nyelvészeti változtatásokat, azaz eltolódásokat mutatja be Vinay és Darbelnet, Catford és Leuven-Zwart modelljei alapján. Mindannyian domináns nyelvészeti irányzatok alapján kísérelték meg a fordítás folyamatának leírását. A sort a kronológiai sorrend szem előtt tartásával Vinay és Darbelnet kanadai francia kutatók klasszikus modellje nyitja, amely a francia és az angol nyelv komparatív stilisztikai elemzésén alapszik. Ennek hatására dolgozták ki később a franciánémet és a francia-spanyol nyelvpárokra vonatkozó fordítási stratégiákat is. A szerzők két alapvető, *direkt* és *indirekt* fordítási stratégiát különböztetnek meg. A direkt stratégiák a kölcsönszók, a tükörszók alkalmazását és a szó szerinti fordítást foglalják magukba. A fordító azokban az esetekben folyamodhat közvetett, indirekt

stratégiákhoz, amikor úgy ítéli meg, hogy a direkt stratégiák alkalmazása nem lehetséges. Ezen előbbieket közé tartoznak az áthelyezések, a forrásnyelvi kódjegységek árnyaltabb formában történő megjelenítése, az ekvivalencia egy sajátos módon értelmezett típusa és az adaptáció. A bemutatott összesen hét stratégia, ami három szinten (lexika, szintaxis, az üzenet szintje) működik, rendkívül szemléletes és a gyakorlatban jól kiaknázható. Fontos továbbá az, ahogy a francia kutatók a fordítási egységek fogalmát és terjedelmét meghatározzák: ezek a szavak szintjén túlmutatató, de a nyilatkozat szintje alatt elhelyezkedő egységek. A Munday által összeállított esettanulmány azt szemlélteti, hogy közvetett fordítás esetén miért fontos a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg fordítási egységekre történő lebontása és az egységek megszámozása: az azonos számozású egységek összehasonlíthatók, a kihagyások és betoldások szemléletesek és a többi fordítási stratégia is azonosítható. Bár a két francia kutató egyáltalán nem említi az *eltolódás* (*shift*) technicus terminust, elméletük mégis ezzel a jelenséggel kapcsolatos.

Az *eltolódás* terminus Catford munkássága kapcsán jelenik meg először a fordításelmélet metanyelvében. Catford 1965-ben megjelent könyvében Firth és Halliday modelljét követi. A nyelv kommunikatív funkcióját hangsúlyozza, amely kontextusban, különböző szinteken (fonológia, grafológia, grammatika, lexika) és különböző fokozatoknak megfelelően (mondat, tagmondat, szókapcsolat, szó, morféma) valósul meg. Catford formális megfelelést és szövegekvalenciát, valamint a fordítás folyamatában megjelenő szintbeli és kategóriabeli eltolódást különböztet meg. Statikus, komparatív nyelvészeti irányultsága miatt ezt az elméletet is sok kritika érte, tudománytörténeti szempontból viszont fontosnak tartják. A könyvnek ez a fejezete foglalkozik még számos cseh kutatóval (J. Levy, A. Popovic, F. Mi-

ko) a fordításkor keletkező eltolódásról alkotott nézetével, kiemeli a Prágai Nyelvészeti Iskola fordításelméletre gyakorolt hatását. Bemutatja továbbá Van Leuven-Zwart holland kutató komparatív és deskriptív modelljét. Az előbbi a mondaton, tagmondaton és a szókapcsolatokon belüli mikrostruktúrák eltolódását elemzi, az utóbbi a narratológia és a stilisztika fogalmait átvéve a makrostruktúrák szintjén valósítja meg az elemzést. A szerző, Jeremy Munday kiemeli: Van Leuven-Zwart túlmutat mind Vinay és Darbelnet, mind Catford elvein; nézetei Tourynak a normáról és a fordítás elfogadhatóságáról szóló elméletébe illeszthetők.

Az **ötödik fejezet** azt ismerteti, hogy a 70-es és a 80-as években a fordítás kutatói már nem a statikus nyelvészeti tipológia, hanem funkcionalista és kommunikatív elvek alapján közelítették meg a fordítás problematikáját. Azt a nézetet vallották, hogy az ekvivalenciát nem a szavak és a mondatjegységek szintjén kell megvalósítani, hanem azon a szinten, ahol a kommunikáció megvalósul. Ez pedig a szöveg szintje. Munday a funkcionális ekvivalencia képviselői közül Katharina Reiss, Holzmánttári, Hans J. Vermeer, Christiane Nord és C. Schäffner tevékenységét mutatja be. Reiss négyféle szövegtípus (informatív, expresszív, operatív és audiomedialis) megkülönböztetésével irányítja a kommunikatív célokra a fordítók figyelmét. Hangsúlyozza, hogy a fordításnak az eredeti szöveg domináns funkcióját kell továbbítani és speciális, a szövegtípusoknak megfelelő fordítói módszereket kell alkalmazni. Reiss alapműve, amely erényei ellenére számos kritikát kapott, a nyelvi funkció, a szövegtípus, a műfaj és a fordítói stratégiák között teremt kapcsolatot. Reiss hatását később Vermeernek a fordítás céljára, a fordítói módszerek és stratégiák kiválasztására vonatkozó *skopos* elméletében is kimutatták. Ennek értelmében azt, hogy a fordítók milyen stratégiákat alkalmazzanak, annak alapján döntenek el,

hogy milyen funkciót tölt majd be a célnyelvi szöveg a célnyelvi kultúrában. A *skopos* elmélet viszont a Holz-Mänttári által kidolgozott, a fordítói tevékenységre vonatkozó modellbe illeszthető. Ez a modell a fordítást egy kommunikatív tranzakciónak tartja, amelynek résztvevői a következők: a fordítás kezdeményezője (az a vállalat vagy személy, akinek szüksége van a fordításra), a megbízó (aki felveszi a kapcsolatot a fordítóval), a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg létrehozója, a célnyelvi szöveg felhasználója és befogadója. A funkcionális modell középpontjában tehát már nem a forrásnyelvi szöveg van, hanem a fordítás, amit nem a jelentésbeli ekvivalencia alapján ítélnék meg, hanem annak alapján, hogy mennyire elégíti ki a célnyelvi szituáció funkcionális követelményeit, amit a megbízó határoz meg. Ezeket az elveket kell pl. figyelembe venni egy gyermekek számára készült szakácskönyv lefordításakor, ahol a funkció mellett a kultúrák közötti eltéréseket is szem előtt kell tartani. Ezt a gondolatot sugallja a fejezethez tartozó esettanulmány is.

A **hatodik fejezetből** megtudhatja az olvasó, hogy a 90-es években kik és hogyan kísérelték meg a diskurzus- és regiszter elemzést beépíteni a fordítás elméletébe és gyakorlatába. Mint minden fejezetben, a szerző itt is először a fogalmakat tisztázza, majd gondosan szelektálja azokat az elemeket, amelyek a fordítás elméletébe beépíthetők. Ismerteti és magyarázza Halliday diskurzuselemzésre vonatkozó, rendszerező funkcionális modelljét, amely a nyelvet mint kommunikációt egy tágabb szociokulturális keretben vizsgálja, majd bemutatja, hogy az alapmodellt a fordítás kutatói közül kik és milyen irányban fejlesztették tovább: Juliane House a modellt (a fordítás minőségének értékelése céljából) a szociokulturális kontextust tükröző kategóriákkal, Mona Baker a pragmatikai szinttel, Hatim és Mason pedig a szemiotikai szinttel egészítette ki. A fejezethez tartozó esettanulmányok filmszövegek for-

dítását elemzik és értékelik House minőséget ellenőrző modellje, illetve Hatim és Mason jelentésre koncentráló nézeti alapján.

A **hetedik fejezet** azt tárgyalja, hogy a 70-es évek kutatói az előző két fejezetben bemutatott elméleteken kívül még milyen érvekkel reagáltak a korábbi statikus, preszkriptív modellekre. Itamar Even-Zohár és Gideon Toury izraeli kutatók a fordítás útján nyert irodalmat a célnyelvi kultúrának egy tágabb társadalmi, irodalmi és történelmi rendszerébe illesztették, miközben különös hangsúlyt kapott a fordítói normra fogalma. Ez egy rendkívül fontos lépés volt, mert korábban az idegen nyelvről héberre lefordított irodalmat másodrendűnek, úgynevezett „mellékterméknek” tekintették.

Munday először Itamar Even-Zohár tevékenységét részletezi, aki az irodalmi poliszisztéma elmélet megteremtője volt. Ő vezette be a poliszisztéma fogalmát, amelyen belül a rendszerek hierarchikusan szerveződnek. Az 1920-as években tevékenykedő orosz formalisták gondolatait vette át, amelyek értelmében az irodalmi műveket nem önmagukban valóknak, hanem az irodalmi rendszer részeinek kell tekinteni. A lefordított irodalmi alkotás az irodalom rendszerében különböző hierarchikus szférákba tartozhat attól függően, hogy milyen szerepet tölt be a poliszisztémában. A fordítás poliszisztémában elfoglalt helye a fordítói stratégiákat is meghatározza. Ha a lefordított irodalmi mű alapvetően fontos, elsődleges pozíciót tölt be, akkor a fordítók nem kényszerülnek arra, hogy a célnyelvi irodalomban kialakult modelleket kövessék, és így könnyebben szakítanak a konvenciókkal. Gyakran olyan adekvát célnyelvi szöveget hoznak létre, amely a forrásnyelvi modelleket követi. Akkor viszont, ha a lefordított irodalmi alkotás másodlagos, a fordítók hajlamosak arra, hogy a már meglévő célnyelvi normákat kövessék. Ilyenkor viszont a fordítás nem lesz adekvát.

Gentzler poliszisztémára vonatkozó pozitív észrevételei, majd kritikája után a hetedik fejezet a deskriptív fordításelmélet legfontosabb képviselője, Gideon Toury tevékenységét mutatja be. Kiemeli, hogy Toury korábbi tevékenysége a poliszisztémához kapcsolódik, amely a szociokulturális tényezők fordításra gyakorolt hatását hangsúlyozza. Ugyanakkor Toury a fordítói tevékenységet a célnyelvi kultúra szemszögéből határozza meg: mivel a fordítások elsősorban a célnyelvi kultúra társadalmi és irodalmi életében funkcionálnak, az alkalmazandó fordítási stratégiákat alapvetően ez a pozíció kell, hogy meghatározza. Bevezeti a fordítói norma fogalmát, amely nem más, mint egy adott kultúrára, társadalomra és korszakra vonatkozó szociokulturális kényszer. Ezeket az egyén a szocializáció folyamán sajátítja el. Toury a fordítást olyan tevékenységnek tartja, amelyet normák irányítanak, és a normák határozzák meg a fordításkor megvalósítandó ekvivalencia típusát és terjedelmét. A továbbiakban megtudhatjuk, hogy Toury nézeteit Andrew Chesterman a fordítást felülvizsgáló szakemberek és hatóságok által támasztott normák irányában fejlesztette tovább, Theo Hermans, az ún. Manipulációs Iskola képviselője viszont éles kritikával illette. Az esettanulmány egy azonos forrásnyelvi szöveg olasz és spanyol nyelvű fordítását hasonlítja össze és arra a következtetésre jut, hogy a két célnyelvi közösség fordítással kapcsolatos normái eltérnek. A spanyol fordítás forrásnyelv-centrikus még akkor is, ha az angol lexikai egységek (tulajdonnevek) kiejtése nehézséget jelent az olvasó számára. Az olasz fordítás olyan stratégiákat tartalmaz, amely a célnyelvi olvasó érdekeit tartja szem előtt.

A **nyolcadik fejezet** a fordítás nyelvészeti kérdéseivel párhuzamosan kibontakozó kulturális problémák irányába tereli az olvasót és rámutat: Susan Bassnett, André Lefevere és Mary Snell-Hornby pl. a szó szoros értelmében ellenzik a fordítással

kapcsolatos problémák nyelvészeti alapokon történő vizsgálatát. Bassnett és Lefevere azt kifogásolja, hogy a fordítás kutatói egészen napjainkig a szavak és a szöveg mint fordítási egység problematikájával foglalkoztak, de ennél tovább nem jutottak. Snell-Hornby kulturális fordulatról ír, amely azt fémjelzi, hogy a fordítással kapcsolatos igények megváltoztak: oda kell figyelni pl. a fordítással kapcsolatban is megnyilvánuló erőviszonyokra, a feminista nézetekre, a fordítás és gyarmatosítás, fordítás és átdolgozás, stb. közötti kapcsolatra. Megtudhatja az olvasó azt is, hogy André Lefevere tevékenysége az összekötő szerepét töltötte be a fordítás és a kultúra között. Azokat a konkrét tényezőket vizsgálta, amelyek szisztematikusan irányítják az irodalmi szövegek fogadtatását. Ilyenek a hatalom, az ideológia, az intézmények és a manipuláció. Lefevere három olyan területet jelölt ki, amelyek az 1990-es években hatást gyakoroltak a fordításelméletre. Ezek a következők:

- a fordítás mint átdolgozás, amely értelmében az átdolgozás a fordítás leghatékonyabb formája, hiszen a szerző képzelését az eredeti kultúrán túlra képes kivetíteni, ezen belül érdemes figyelmet fordítani a költészet, ideológia és a fordítás kapcsolatára: ebben a viszonylatban az ideológia és a költészet határozza meg a fordítói stratégiákat,
- a fordítás és a nemek közötti kapcsolat, amely párhuzamot vél felfedezni a lefordított, azaz leigázott és ezáltal az eredetinel alacsonyabb rendű szöveg és a nők helyzete között; a feminista fordítók célja, hogy a fordítás kifejezze a női identitást és ezáltal a nyelv a nőkért beszéljen,
- a fordítás és a gyarmatosítást követő időszak politikája, amely a nyelvek közötti hatalmi egyenlőtlenséget tükrözi, valamint azt a törekvést, hogy a gyarmatok megkísérlik a fordítás útján meghonosított szövegeket kultúrájukba beépíteni.

A nyolcadik fejezethez tartozó esettanulmány egy kisebbségi (pandzsábi) nyelven íródott regény angol nyelvű fordítását elemzi, amelynek szerzőjét térbeli és kulturális közöti távolság választja el a célnyelvi (kanadai) olvasóktól. Egy kis indiai falu földrajzi és társadalmi dialektusát a fordító egy észak-amerikai külváros munkásnegyedére jellemző beszédsajátságokkal adta vissza, ezáltal egy indiai kultúrát helyezett angolszász környezetbe, ahol a szereplők nyelve keveredett a gyarmatosítók nyelvével, ezért az eredeti mű szereplőinek identitása nem tükröződik megfelelően a fordításban.

A **kilencedik fejezet** az „idegen” elemek fordításával foglalkozik. Arra a kérdésre keresi a választ: érezhető legyen-e a célnyelvi szövegen a fordító tevékenysége, vagy sem. A fejezet bevezetőjében Venuti amerikai kutató nézeteit ismerteti a szerző. Venuti kifejti, hogy angolszász nyelvterületen a fordításokat felülbíró hatóságok és a könyvkiadók egyaránt azt a nézetet vallják, hogy a fordító maradjon „láthatatlan”. Tehát az a jó, ha a lefordított szöveg olyan hatást vált ki, mintha eredeti lenne: könnyen olvasható és a célnyelvi szövegben nyoma sincs az idegen elemeknek. Venuti nem osztja ezt a véleményt. Két fordítási stratégiát különböztet meg: egyik a honosítás, a célnyelvi kultúrába való beillesztés, a másik pedig az idegen jelleg megtartása. Venuti ezen utóbbi stratégiát támogatja, ezzel mintegy ellenállást tanúsít: szembeszáll a kiadók és a fordításokat felülbíró kritikusok etnocentrikus nézeteivel. Szerinte akkor jó a fordítás, ha „külföldre küldi az olvasót”, tehát tudatosítja a mű idegen jellegét és megvédi azt a célnyelvi kultúra ideológiai dominanciájától. Megtudhatjuk továbbá, hogy ugyanezt a nézetet vallotta a francia Antoine Berman is, aki nagy hatással volt Venutira.

A fordítással szemben támasztott elvárások részletezésén kívül ez a fejezet is kitékint a gyakorlatba. Egy Nyugat-Németországban 1980-ban megjelent latin-ame-

rikai regény fogadtatásával kapcsolatban írja le, hogy a könyvismertetések mennyire fontos szerepet játszanak az olvasóközönség tájékoztatásában és az új mű befogadására való felkészítésében. Ugyanakkor információt közölnek egy adott kultúrát képviselő közösség fordításról vallott nézeteiről is. Természetesen a kritikusok a célnyelvi fogadtatásnak csak az egyik aspektusát képviselik, hiszen egy új alkotás megjelenése ennél sokkal szélesebb rétegeket mozgat meg. Ehhez a gondolathoz kapcsolódik az esettanulmány is, azt bizonyítva, hogy a fordítás kulturális aspektusa jóval több, mit a szöveg irodalmi szempontból való elemzése, mert nagymértékben hatnak rá a politikai és ideológiai viszonyok is.

A **tizedik fejezet** a fordítással kapcsolatos filozófiai értekezéseket foglalja össze. A sort George Steiner *After Babel* című, 1975-ben megjelent könyvének rövid, de lényegre törő bemutatása nyitja. Ebben a műben Steiner a német romantika, valamint Schleiermacher és Heidegger elméleteiből táplálkozva alakítja ki a fordításkor érvényesülő, ún. hermeneutikus mozgásra vonatkozó elméletét. Steiner véleménye szerint a fordítás a jelentés megfajlását és megfelelő átvitelét jelenti. A hermeneutikus mozgás négy lépésben valósul meg. Az első a fordítónak a lefordítandó, a világot szimbolikusan tükröző szövegbe vetett bizalmát jelenti. A második a szöveggel kapcsolatos agresszív, leigázó tevékenység, a harmadik a forrásnyelvi jelentés bevétele, beépítése a célnyelvbe. A negyedik lépést a szerző a kompenzálás terminussal illeti, ami itt az eredeti és a fordítás dialektikus kapcsolatára utal: bár fordításkor az eredeti veszteséget szenved, az, ahogy a célnyelvi szöveg az eredetit tükrözi, mindenképpen gazdagítja is azt.

A könyv befejező, **tizenegyedik** fejezete a fordítástudomány interdiszciplináris jellegét vizsgálja. Olyan kutatókat mutat be, akik az irodalmi, kulturális és nyelvészeti irányultságú megközelítéseket ötvözni szán-

dékoznak. Ezek közé tartozik Snell-Hornby irodalmi és nyelvészeti megközelítést, valamint Harvey nyelvészetet és kultúrát integráló módszere. Aki a könyvet elolvassa, meggyőződhet arról, hogy a fordítástudomány a XX. század második felében hatalmas léptekkel fejlődött, miközben felbecsülhetetlen mennyiségű és minőségű értéket teremtett. Sajnálattal nyugtázza a könyv szerzője, hogy ennek ellenére a fordítástudománynak még mindig nincs pontosan kijelölhető, meghatározható helye a humán tudományok között. A 60-as években a kontrasztív nyelvészethez csatlakozott, jelenleg pedig a kulturális tanulmányokhoz kapcsolódik. Ez a szerzőt és az olvasót egyaránt pesszimizmussal tölti el, hiszen mindazok ellenére, amit a fordítástudomány mostanáig elért, a tudományos világ nem értékeli kellőképpen. Nagy-Britanniában például a humán tudományterületek között egyáltalán nem szerepel a fordítástudomány. Ez a helyzet pedig arra kényszeríti a kutatókat, hogy más diszciplínákhoz (nyelvészet, kultúra, média stb.) csatlakozzanak, vagy pedig, ami még ennél is rosszabb, tevékenységüket, azaz a fordítás tudományos igénnyel való művelését az „egyéb” kategóriába sorolják.

S hogy Munday szerint mit hoz a jövő a fordítástudomány számára? Megmarad interdiszciplináris jellegűnek, és fontos szerepet tölt majd be az egyetemi oktatásban. Ugyanakkor tartani kell attól, hogy a kultúra és a nyelvészet irányába történő eltolódás ellentétes tendenciákhoz, a fordításelmélet megosztottságához, a korábbi modellek újraértékeléséhez és felfrissítéséhez vezet majd. A technika fejlődése, az internet használata is befolyásolja majd a fordítástudomány jövőjének alakulását. Megkönnyíti a fordítók munkáját, nagymértékben segíti a kutatók közötti kapcsolattartást és az információcserét, és ezt a szerző nagyra becsüli. Mindemellett rámutat bizonyos veszélyekre is, például arra, hogy a fordítás egyre inkább üzleti célokat szolgál. Az interneten egy gombnyo-

mással behozható fordítói programok pedig teljesen elterelik a figyelmet az emberi teljesítményről és azt a hatást keltik, mintha a fordítás egyszerű és automatikus művelet lenne.

Az elmúlt évtizedekben olyan hatalmas léptekkel fejlődött a fordítástudomány, hogy a különböző irányzatok között nagyon nehéz rendet teremteni és szelektálni. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy minden kutató más és más terminológiát használ, másrészt pedig azzal, hogy a kutatók sokszor egy adott terminust eltérő módon értelmeznek. Jeremy Munday könyvének erénye viszont éppen az, hogy ki tudta választani azokat a modelleket, amelyek a fordítástudomány mint kutatási terület fejlődésére leginkább hatást gyakoroltak. Tömören, de közérthetően foglalta össze az egyes irányzatok lényegét és a közöttük fennálló kapcsolatokat. Minden fejezet elején rámutatott arra, hogy az éppen bemutatásra kerülő elmélet milyen, már korábban említett modellekhez kapcsolódik és arra is, hogy miként illeszkedik a fordítástudomány egészébe.

A könyv azt is bebizonyította, hogy minden elmélet akkor igazán értékes, ha a gyakorlatban hasznosítható. Jeremy Munday minden fejezethez olyan esettanulmányokat állított össze, amelyek egyrészt a bemutatott elmélet alkalmazhatóságát támasztják alá, másrészt ötleteket és segítséget adnak egyéni kutatásokhoz és az elméletek továbbgondolására. Említésre méltó, hogy a szerző rendkívül tárgyilagos, a bemutatott irányzatok méltatásán túl minden egyes irányzat kritikáját is ismerteti. Elképzelhető-e, hogy mindezek után mégis úgy érezzük, valami hiányzik a könyvből? Sajnos, egyetlen szó sem esett az orosz fordítóiskola nagyjairól, akik közül például Barhudarov, Recker, Komisszarov, Szejcer nevének és kutatásainak megemlézése kívánatos lett volna.

Dirk Delabastita (Guest Editor)

Wordplay & Translation

(Manchester: St. Jerome Publishing, 1996. 360 pp.)

Lendvai Endre

A *The Translator* c. folyóirat André Lefevere (1945–1996) emlékének ajánlott különi kiadását (1996. 2. szám, 2. kötet) ajánlom az olvasó figyelmébe. A **Dirk Delabastita** (Facultés Universitaires Notre-Dame de la Paix, Belgium) által szerkesztett és bevezető tanulmánnyal ellátott kiadvány 10 tanulmányt, 5 recenziót, a szójáték és fordítás témaköréből 106 címet feltüntető *Válogatott bibliográfiát, Újabb kiadványok* (20 db) ismertetését, valamint *Konferencianaptárt* tartalmaz. A kötet tanulmányai felkérés alapján készültek. A helyszűke miatt nem publikált írások D. Delabastita egy későbbi kötetében kaptak helyet (*Traductio. Essays on Punning and Translation*, Manchester: St. Jerome Publishing & Namur: Presses Universitaires de Namur). A *The Translator* c. folyóirat állandó rovatait, l. *Könyvszemle*, *Olvasunk újra a klasszikusokat*, csakúgy, mint a *Kurzusismertetés* rovatot, melyben ezúttal M. Ballard fejtegetéseiről olvashatunk, egyaránt a szójátéknak szentelték a kötet szerzői.

„Kezdetben vala a szójáték” – *Bevezetőjében* Dirk Delabastita Samuel Beckett ismert bibliai parafrázisát (mely ilyenképpen maga is allúziós szójáték) teszi a kötet szlogenévé. Képletesen értve, a szójáték valóban kifejezi a nyelv és a fordítás lényegét, hiszen szerves része a nyelvi struktúrának, az emberi gondolkodásnak. Delabastita a fordításelmélet alapdilemmája megfogalmazásával adja meg a kötet alaphangját. Nem mintha kételyei volnának a válasz felől, inkább figyelemfelkeltő szerepet szán a látszat-paradoxonnak: ha a szójáték a forrásnyelv szerkezetének köszönhető, a fordítás során hogyan választható le róla, a két nyelv határvonalán hogyan

emelhető át? A kötet szerzői erről a „hogyanról” számolnak be, miközben közleményeik bevezetőjében maguk is felteszik a kérdést, lefordítható-e a szójáték? A kötet munkatársai – kimondva vagy ki nem mondva – fordításelméleti, fordítástechnikai eszme-futtatásaikat tulajdonképpen valamennyien diszkurzus-elemzésre építik. Az eredeti műveket nyelvi-kulturális beágyazottságukkal szerves kölcsönhatásban vizsgálják, s a célszövegeket is a befogadó nyelv-kultúra kontextusába kívánják integrálni. A kötet üzenete is ebből a termékeny megközelítésből származik: a szójáték megfeleltetése – ellentétben a szokványos átváltási műveletekkel – megköveteli, hogy a fordító esetről-esetre párbeszédre készítse a kapcsolatba hozott kultúrákat. Azt kell tehát mondanunk, a szójáték-fordítás a nyelv filozófiai mélységű feltárását tételezi fel, írja elő számunkra.

Bevezető tanulmányában Delabastita felteszi az obligát kérdést: mi a szójáték? A recenzens szabad értelmezésében a szójáték olyan szöveg-művelet, amelyben a beszélő a nyelv strukturális jegyeit arra mozgósítja, hogy ezzel bizonyos alakilag hasonló, de jelentésben eltérő szövegegyeségekben pragmatikai üzenetet hordozó konfliktust idézzon elő (vö. 128). Ezt az olyan, viszonylag egyszerű esetek – homonímia, homofónia, homográfia, paronímia – példázzák a legjobban, melyek az „azonos/hasonló alak – eltérő jelentés” képlet szerint építkeznek. Delabastita megkülönbözteti egymástól az asszociatív és a szóisméltéses szójátékokot. Előbbi „vertikális”, mert a szójátéknak a szövegben jelen levő tagja asszociatív módon idézi fel a szemantikai paradigmának a beszédműből hiányzó elemét (*pyromania: a burning passion* – [asszociáció: *fire* → *burning*]), utóbbi pedig „horizontális”, a szójáték két eleme ugyanis szintagmatikusan követi egymást (*How the US put US to shame* – [grammatikai homonímia: *US/us*]).

Delabastita a szójátékokot mint beszédműveletet a nyelv konvencionálisával,

valamint a jel – jelentés kapcsolat önkényes jellegével magyarázza. Hangsúlyozza, potenciálisan a nyelvi rendszer nem más, mint a kétértelműségek, kusza asszociációk tárháza. Konvencionális közlésmódban – a beszélők együttműködésének köszönhetően – a kusza sokféleség, félreérthetelmezhetőség rendre kiszűrődik a közlésből. Komikus közlésmódban azonban gyökeresen megváltozik a helyzet. A feladó és „cinkostársa”, a címzett megszegik a félreérthetelmezhetőség tilalmát, minek következtében a konvencionális értelmezéssel egyidejűleg deviáns interpretációk aktiválódnak. Az exponált szerkezet kettős olvasata először szemantikai konfliktust gerjeszt, amit a címzett végül rendhagyó pragmatikai üzenet formájában old fel.

A szerkesztő utal a szójáték többfunkciós jellegére: egyazon szövegen belül lehet a humor, a meggyőzés vagy akár a félrevezetés eszköze is. Hozzáteszem, említett „erényei”, tehát perlokutív ereje okán a szójáték eluralkodott napjaink közbeszédében. Kétélű fegyverrel van dolgunk, amely manipulációra képes, ezért a retorikában, a reklámparban és a politikában egyaránt felhasználják, ami fokozottan aktuálissá teszi a téma kutatását.

A szójáték minden nyelvi kategóriát felhasznál, amely alkalmas a jelentések váratlan konfrontálására. Leggyakoribb eszközei az asszonánc, alliteráció, paronomázia (fonetika); anagramma (grafika); poliszémia, homonímia, antonímia (szószemantika) és más mondat-, illetve szövegtani kategóriák. Példák: *love at first bite* – a *love at first sight* állandósult szó szerkezetből derivált allúziós szójáték (paronímia); *Bilingualism = tongues meeting in lovers' mouths* – a *bilinguallism* szóképzési motivációja, a *lingua-ltongue* szinonimitása és a *tongue* poliszémiája alapján generált pajzán félreértelmezés; *Britain going metric: give them [EU] an inch and they'll take our mile* – a *Give sy an inch and he/she will take a yard/mile* közmondás szarkasztikus aktualizálása.

Delabastita szerint a szójáték tipológiájában fontos a szándékos vs. véletlen elkülönítés, hiszen előbbi a tudatos kommunikatív ráhatás eszköze, utóbbi viszont bumerángszerűen felfedi a beszélő nyelvi bárdolatlanságát. Ilyen véletlen szójátékfajták, vagy inkább bakik a rossz hangzású (szó)ismétlések, beszédelemek véletlen összecsengése, elírás, nyelvbtlás, véletlen paronomázia (malapropizmus) stb.

Klasszikus szövegfordítások arra intenek – hangsúlyozza a kötet szerkesztője –, mennyire releváns lehet az időfaktor. A szójáték ugyanis „nem egyszer s mindenkorra adott” (132), az utókor megváltozott diszkurzusában törölődhet a valamikori szójáték, bizonyos, eredetileg semleges szerkezetek viszont szójátékként tűnhetnek fel a mai olvasó szemében.

Az *Előszó*ban külön szó esik a szójáték-megfeleltetés pszichológiai aspektusáról. A nehezebb esetek kivételével a fordítás során a szójáték felismerése, az ambivalencia szerkezetének, hatásmechanizmusának analízise automatikusan történik. Ami azonban a természetes nyelvben evidenciának tűnik, a programozóknak nagy akadályt jelent a gépi fordításban. A számítógépes nyelvészek nagy álma, hogy a fordítói automatizmust mintegy „leutánozva” modellezni és szimulálni lehessen az ambivalencia-feloldás hermeneutikai folyamatát. A fordítónak azt is el kell döntenie, melyek a kétértelműség egyszerű esetei és melyek a szándékolt, ezen belül pedig a szignifikáns, kulcsszerepet játszó szójátékok.

A szójáték lefordíthatóságának megítélése fordításelméleti alapállás kérdése. Sokan nem fogadják el az olyan megfeleltetési módokat, mint nullfordítás, lábjegyzet, kommentálás stb., ezért tagadják a szójáték lefordíthatóságát. Tekintve azonban, hogy az évezredek gyakorlatban a szójátékot valahogy mindig megfeleltették, a dilemma feloldását jómagam terminológiai kérdésnek tartom. A szójáték, miként a nyelvi reáliák is, a fordítás nehezebb

esetei közé tartozik, mindazonáltal lefordítható. Amennyiben e nehezebb eseteket el kívánjuk különíteni az egyszerű átváltási műveletektől (a szűken értelmezett fordítástól), javaslom a *megfeleltetés (rendering)* műszó alkalmazását.

A fordítás technikai kérdéseit illetően Delabastita véleménye, hogy „az egyetlen szöveghű fordítás paradox módon a nem szöveghű fordítás” (135). Felhívja a figyelmet, hogy az egyes szójáték típusok fordításában szabályszerűségek figyelhetők meg [ami reménykeltő a gépi fordítás számára]. A fonetikai hasonlóságra és a poliszemiára épülő szójátékokat például a célszövegben nagy valószínűséggel „meg lehet ismételni”, a kölcsönzési technikák pedig megkönnyíthetik a szójáték célnyelvi megfeleltetését. Végző soron a szójáték nem lefordíthatatlan, hangsúlyozza a szerkesztő, sőt a fordítási technikák egész kelléktára áll a fordító rendelkezésére: szójáték fordítása szójátékkal, „prózai” fordítása, analóg fordítás, elhagyás (nullfordítás), „transzplantáció” (közvetlen kontextussal együtt történő átvitele a célszövegbe), „prózai” szöveg megfeleltetése szójátékkal (utóbbi kompenzációs eszköz), szerkesztői technikák (lábjegyzet, szövegvégi jegyzet, kommentár), valamint a felsoroltak kombinációi.

Térjünk át az egyes tanulmányok ismeretetésére. **Tace Hedrick** *Spik in Glyph? Fordítás, szójáték és polémia a Chicano kétnyelvű költészetben* című tanulmányában a spanyol-angol kétnyelvű szójátékok poétikai, humoros, érvelő funkcióit, mint tudatos interferencia-jelenségeket vizsgálja a lefordíthatóság aspektusában. A bemutatott eszközök nemcsak szorosán értelmezett szójátékokat, hanem a deformált kiejtés, szleng, kölcsönzők, valamint spanyol-angol keverékszók eseteit is példázzák. Rendkívül nagy e tanulmány elméleti jelentősége, hiszen egyfajta „fordításelméleti kísérletről” számol be, ahol a beszélő (a bilingvis költő) spiritualizálja a két nyelv határvonalait, hibridizálja a spanyol és

angol nyelv eszközeit. A rendhagyó kísérlet a klasszikusan értelmezett átváltási műveletek alternatívájaként felmutatja a kölcsönző-integráló fordítást, amely a keveréknyelvek megfeleltetésére specializálódott.

Luca Manini *Irodalmi beszélő nevek. Alak, funkció és fordítás* című írásában a beszélő név fordítási problémáit tűzi tollára, melyek tulajdonképpen a szójáték fordításának kérdéskörével határosak. Miközben áttekinti a beszélő név fordítástipológiáját, a szerző egyúttal az angol-olasz fordítási gyakorlat történeti áttekintését is megadja. Alapvetően a Stuart-restauráció idejéből származó komédiák, valamint Dickens-regények XX. századi olasz fordításai képezik a vizsgálat tárgyát. A szerző arról ír, hogyan befolyásolják a fordítói döntéseket az olyan kategóriák, mint műfaj, mű címzettje, kulturális hagyományok, ideértve a fordítás általános elveit is. Illusztrációként tekintsük az alábbi „nyelvészeti ihletésű” szövegrészletet (162):

- *My name is Alice, but ...*
- *It's a stupid name enough! - Humpty Dumpty interrupted impatiently. - What does it mean?*
- *Must a name mean something? - Alice asked doubtfully.*
- *Of course it must, - Humpty Dumpty said with a short laugh: my name means the shape I am ...and a good handsome shape it is, too. With a name like yours, you might be any shape, almost.*

A **Humpty Dumpty** típusú beszélő nevekkel kapcsolatban a fordítónak természetesen metalingvisztikai feladata van, különösen akkor, ha a név jelentése (szemantizációja) – ráadásul komikus töltéssel – belefogalmazódik a szövegbe.

Sergio Viaggio *A szinkronfordítás metanyelvi műveleteinek csapdái* című tanulmányában a szójáték-fordítás újabb gyakorlati megfontolásait fejti ki. Viaggio a konferenciatolmácsolásnak szenteli tanulmányát, melyben a szójátékok azonnali

megfeleltetését a tolmáccsal szembeni „hatalmas kihívásnak” nevezi. Különös figyelmet szentel annak, hogyan kell a szinkrontolmácsnak a szójátékkal, valamint a vele kapcsolatos metalingvisztikai beszédművekkel bánnia. Mozgásterét a beszélő és a hallgató éber figyelme, valamint a szűkre szabott idő határozza meg. Viaggio hat paramétert különít el, melyek a tolmácsolásban felhasználásra kerülnek: a spontaneitás foka, strukturális, lexikális eltérések, nyelvek, kultúrák közelségi foka, a nyelvi struktúra relevanciája, a tolmács avatottsága a forrásnyelv és -kultúra, valamint a célnyelvi retorika terén. Gondolatait saját ENSZ-tolmácsolási tapasztalatából származó példákkal támasztja alá: „egy, a nyelv és a nemek kérdéséről szóló vita közepette, a delegátusok az elnöklő brit diplomatanő megszólítására az alábbi formulákat alkalmazták: „*Madam Chairman*”, „*Madam Chairperson*”, „*Madam Chairwoman*”, „*Madam Chairlady*”, mignem az egyik diplomata a „*Madam Chair*”-t találta használni, mire az elnökasszony így szólt: „*Inkább szólítson férfinak* [vö. *Chairman*], *sem mint bútordarabnak*” (189). Mivel a vita központi témája éppen a férfi-nő nyelvi egyenjogúság volt, a különböző angol megszólítások lefordítása egyaránt nagy kihívást jelentett a tolmács és a célnyelvek számára.

Ritva Leppihalme *Keretek szorításában. Alluzív szójáték a célkultúra szemszögéből* című dolgozatában a szójátéknak az eredeti műben betöltött szerepét vizsgálja az olvasói befogadás és a fordítás hermeneutikája szempontjából, keretszemantikai megközelítésben. A vizsgálat korpuszát a mai angol regényirodalom és sajtó anyagai képezik. A fókuszban levő szójátékos szerkezetek többségükben angol közmondások, szólások, címek allúzióiként szerepelnek, tehát az alluzív jelleget és a humort kell egyszerre közel hozni az olvasóhoz. A forrásszöveg kontextusa szemantikai kereteinek felismerését célzó kísérletben 21 angol szakos finn egyete-

mista vett részt. Leppihalme hangsúlyozza, hogy a szójáték eredeti funkciójának felismerése perdöntő a megfeleltetésben. Figyelembe kell venni, hogy a kontextus és szemantikai keret kölcsönösen feltételezik egymást. Utóbbi téves felismerése fordítási hibához vezethet, ezért a kezdő fordítók számára nagy próbatétel, hogy felismerjék és analizálják a forrásszöveg alluzív szójátékait. Ha gyanítja is a fordító, hogy szójátékkal áll szemben, a szemantikai keret téves azonosítása megghiúsíthatja a precedens szöveg eredeti előfordulási helyének rekonstrukcióját, visszakeresését. Leppihalme nagy érdeme, hogy kutatási eredményeit a fordítóképzés szolgálatába állítja.

Rachel Weissbrod *‘Curiouser and Curiouser’: az Alice Csodaországban szójátékainak héber fordításai* című dolgozatából sem hiányzik a kulturális aspektus. Lewis Carroll világhírű művében a szójáték kulcsszerepet játszik. A mű ambivalens szövege mind a gyermekek, mind pedig a felnőttek világának üzenetet közvetít. Weissbrod három XX. századi (1923, 1951, 1987) héber fordítást vet össze egymással, valamint a forrásszöveggel. Az első fordítás, a kor zsidó normáinak megfelelően, héber szójátékokkal helyettesíti a forrásmű szójátékait. A második fordítás abban látta feladatát, hogy Carroll szójátékait már nagyobb hűséggel, de emelkedett stílusban fogalmazza újra. Csupán az 1987-es változat szerzője szakad el a hagyományos kulturális-stilisztikai normáktól, s alkalmazza szabadon a rendelkezésre álló fordítási lehetőségeket. Weissbrod mind nyelvészeti, mind irodalomtörténeti vonatkozásban sokoldalúan mutatja be az *Alice Csodaországban*t. Cikke azt példázza, hogy a jó fordítónak egyúttal irodalmárnak és nyelvésznek is kell lennie. Tanulságos, hogy a szakemberek eleinte lefordíthatatlannak tartották a művet, hiszen hemzsegt a korabeli angol dalokat parodizáló versektől, a Carroll-kreálta „értelmetlen” szavaktól, vicces fordulatoktól és szójáté-

októl. Végül a könyv növekvő népszerűsége vezetett oda, hogy a lefordíthatatlannak mondott könyvet 1879-ben német, majd francia és más nyelvekre is lefordították. A három különböző fordítás realitása számunkra bizonyító erővel rendelkezik. A szójátéknak nem csak a lefordíthatóságát, hanem a fordítási lehetőségek pluralizmusát is igazolja.

Patrick Zabalbeascoa *A humor fordítása szinkronizált szituatív TV-komédiákban* című tanulmányában azt kíséri végig, hogyan jelennek meg katalán és spanyol nyelven egy angol TV-sorozat szójátékai. A legfontosabbtól a triviális tényezőig áttekinti mindazokat a szempontokat, amelyek meghatározzák a szinkronszövegek minőségét. Tekintettel van a fordítás minőségére, rövid, példákkal illusztrált vicc-tipológiát is közöl. A szójátékok megfeleltetése nehézségének mibenlétét jól mutatja, hogy az angol forrásszöveg és katalán verziójának fő különbsége nem is annyira az angol szöveg tartalmának, hanem inkább paródia-jellegének megragadásában van. „*A Mr Town Hall* és *Mr Whitehall* katalán fordításai se nem hízelgőek, se nem lekicsinylőek, mint ahogy nem sok katalánról lehet feltételezni, hogy tisztában van a *The Daily Mirror* pontos jelentésével és konnotációjával”, – mondja cikkünk szerzője (241).

Edoardo Crisafulli *Dante szójátékai és a kompenzáció kérdése* című tanulmányában a kompenzáció funkciórendszerére koncentrál, mely akkor válik stratégiai eszközzé, amikor a forrásmű szójátékai „direktben” nem ültethetők át a célnyelvre. A tanulmányban példaként az *Isteni színjáték* szerepel, ahol is a klasszikus mű szójátékainak kompenzációs eszközei – Crisafulli felfogása szerint – egyszerre szolgálhatják a szerzői szándék kifejezésének, valamint a célszövegi kohézió biztosításának céljait. A művet H. F. Cary fordította le angolra még a XIX. század elején. Tanulmányos fordító egyfajta elkerülő taktikája a szójátékok visszaadásában. A „kompen-

záció” terminus szokványos értelmezésével („veszteségek ellensúlyozása, behelyettesítése”) szemben Crisafulli úgy látja, „a kompenzációt alkalmazó fordító az elszenvedett veszteségek ekvivalensét kutatja” (260). Crisafulli hármas tipológiát alkalmaz: direkt, analóg és zérus megfeleltetés, azaz elhagyás. Ezek alkalmazásában is az a kiindulópont, hogy milyen funkciót tölt be az adott szójáték a forrásszövegben? Megállapítást nyer: Dante legkiemelkedőbb szójátékai horizontálisak, mivel valamely megelőző lexémára utalnak vissza (homonímia, paronímia).

Senki földje a nyelvészet, filozófia és sinológia közös határán című dolgozatában **Sean Golden** arról számol be, önmagában is milyen problémát jelent ősi kínai szövegek modern nyugati nyelvekre történő lefordítása, s miként hatványozódnak a feladatok szójáték esetén. A szerző hangsúlyozza, tévúton jár az, aki univerzálisnak tekinti a nyugati civilizáció nyelvi, gondolkodási, retorikai, filozófiai hagyományait. A poliszémiának ugyanis az ősi kínai szövegekben filozófiai jelentősége van. A derivációs vonalakon haladva a szövegek olyan világképet mutatnak be, mely radikálisan eltér a nyugati kultúrkör világképétől. A jó fordítás elérésére a fordító számára csak egy út járható: a forrásszöveg mélyére hatolva meg kell érteni a szöveg „mentalitását”, majd pedig létre kell hozni az ősi kínai poézis mentalitásának megfelelő célnyelvi interpretációt. Lássunk egy példát. „A kínai *xin* szó ’szívet’ jelent. A neki megfelelő piktogram ugyan a szív rajzolatát mutatja, azonban a szív konnotációi a kínai kultúrában jelentősen eltérnek a nyugati kultúra konnotációitól. Nyugaton a szív az érzelmek, a fej pedig a gondolat, értelem székhelye, míg a bátorság, a kitartás a zsigerekben és az ágyékban lakozik (természetesen az egyes nyelvektől függően). Ezzel szemben Kínában a szív a fent felsoroltak közös metonimájaként szolgál” (287), tehát a szív egyszerre a gondolat, értelem, akaraterő,

kitartás, bátorság „szerve”. Alighanem e kis részlet is sejteti a kreatív fordítás gyönyörrel terhes kínjait.

Az „*Olvassuk újra a klasszikusokat*” rovatban Peter Fawcett Rudolf Zimmer *Probleme der Übersetzung formbetonter Sprache: Ein Betrag zur Übersetzungskritik* (A kifejező nyelv fordításának problémái: adalékok a fordításkritika tárgyköréhez) című munkáját recenzálja, kurzusismertetésében pedig **Michell Ballard** a fordítói lejtérlakabok és a kétnyelvű szójátékok hasonlóságairól beszél. Ballard eredeti meglátása szerint „az interlingvális szójátékként felfogott fordítási hiba tulajdonképpen az igazi szójáték fordítottja, hiszen nem más, mint az adott kétértelműség helytelen értelmezése” (333). Ha pedig így van, a két jelenség nyelvészeti vizsgálata, valamint az eredmények fordítási alkalmazása a fordítóképzés kitűnő területe lehet.

Dirk Delabastita a szójáték, ennek révén pedig a „lefordíthatatlan elemek” kérdéskörének nemzetközi szaktekintélye jelen kötetében, szerzőtársaival együttesen, ismét jelentős művel járult hozzá a fordítástudomány eleddig nem teljesen feltárt kérdéskörének tudományos birtokbavételéhez. A szójáték a „lefordíthatatlanság” problémájának legszebb területe. Aki ugyanis a szójáték működési mechanizmusait, funkciórendszerét kutatja, az a fordítás alap kutatásaival foglalkozik. Minél kisebbre zsugorodnak e téren a fehér foltok, minél mélyebben ismeri meg a tudomány az adott kérdéskört, annál hatékonyabb lehet a fordítás gyakorlata, s talán a szójáték gépi fordítása sem utópia többé. A kötetben megismert tanulmányok egybehangzóan bizonyítják: a fordítás csakis akkor jó, ha nyelvészeti szöveganalízisre épül, hatékony szöveganalízis pedig nem létezik a kultúra avatott ismerete nélkül.

G. Láng Zsuzsa

Tolmácsolás felsőfokon A hivatásos tolmácsok képzéséről

(Budapest: Scholastica, 2002. 212 pp.)

Szabó Csilla

A tolmácsoláselmélet (vagy más szóval tolmácsolástudomány) mint független, autonóm diszciplína csupán néhány éve tudott kibújni a fordítástudomány égisze alól, és bizony kevés olyan kiadvány látott napvilágot, amely kizárólag a tolmácsolás elméletével, kutatásával, illetve képzési körülményeivel foglalkozott volna. A 2002-es év azonban roppant termékenynek bizonyult e tekintetben, hiszen ekkor jelent meg a nemzetközi könyvpiac egyik legátfogóbb és legigényesebb tanulmánykötete, a *The Interpreting Studies Reader* (szerk: Pöchhacker, F. & Shlesinger, M. London/New York: Routledge Language Readers), mely a tudományterület 26 legfontosabb írását gyűjtötte egy kötetbe. Olvashatók már az Interneten is annak az átfogó kutatási projektnek az eredményei (az AIIC honlapján *Workload Study* címmel: <http://www.aiic.net/Viewpage.cfm/article/467>), amely a hivatásos tolmácsok munkájában megfigyelhető stressz-faktorokat elemzi.

A hazai könyvpiacra is új kötetnek örülhetnek a téma iránt érdeklődők. A budapesti Scholastica Kiadó, amely az elmúlt évek során számos kiadványt jelentetett meg a fordítástudomány témakörében, *Tolmácsolás felsőfokon* címmel adta ki G. Láng Zsuzsa könyvét. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen működő Fordító- és Tolmácsképző Központ angol csoportvezetője 2001-ben védte meg doktori disszertációját a Pécsi Tudományegyetem Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Programja keretében a tolmácsolás oktatásának és a tolmácsok képzésének tárgykörében, és ezt a munkát dolgozta át könyv formájá-

ban azzal a céllal, hogy elméleti és gyakorlati áttekintést nyújtson a professzionális tolmácsok képzéséről.

A szerző a könyv bevezető oldalain és az első fejezetben rövid áttekintést nyújt a szakma néhány évtizedes múltjának fejlődési irányvonalairól és kutatási trendjeiről; összegzi továbbá a legkorábbi munkákat, amelyek útmutatóul szolgáltak, s tán szolgálhatnak ma is a kezdő és gyakorló tolmácsok számára.

A második fejezet igényes összefoglalást nyújt a tolmácsolás kutatásának főbb eredményeiről, és röviden vázolja azokat a modelleket, amelyek különböző megvilágításban, különböző változók középpontba állításával vizsgálják a tolmácsolás folyamatát. Különös érdeme ennek a fejezetnek, hogy a Scholastica egy korábban megjelent kötetében (Szabari Krisztina: *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*, 1999) vázolt kutatási eredményeket kiegészíti a szakirodalomban ismert legkurrensebb integratív modellel (Setton kognitív-pragmatikai modellje), és részletesen, saját nézőpontját is láttatva elemzi annak főbb alkotórészeit.

A harmadik fejezet már a tolmácsok képzésének alapvető kérdéseit állítja középpontba azt boncolgatva, hogy milyen tolmácsolási típusok léteznek, illetve mik azok a feladatok és szerepek (pl. szakmai normák és tolmásetikai szempontok érvényesítése, kulturális közvetítő szerep, stb.), amelyeknek egy ideális tolmács meg kell, hogy feleljen. Mivel a kötet „célcsoportja” a hivatásos tolmácsok, így részletesen esik szó a szaktolmácsolásról, illetve a konferenciatolmácsolásról.

A negyedik fejezet azt a korántsem új keletű kérdéskört feszegeti, hogy vajon tolmácsnak születni kell-e, vagy megfelelő képzéssel is válhat valaki jó nyelvi közvetítővé. Ez a fejezet rendkívül színvonalas áttekintést nyújt azokról a koncepciókról és kísérletekről, amelyek az „alkalmasság” témakörében láttak napvilágot. Részlete-

sen vizsgálja a szerző a tolmácsoláshoz szükséges nyelvi, kognitív és egyéb feltételeket, vázolja továbbá a tolmácsolás alkalmasságát mérő írásbeli, illetve szóbeli vizsga feladatait és tartalmi kritériumait. Bizonytalanságot kelthet azonban az olvasóban, hogy a részletesen bemutatott felvételi vizsga vajon a hazai tolmácsképzési gyakorlatot tükröző példa-e (ELTE, FTK), vagy más európai, illetve nemzetközi posztgraduális intézmény gyakorlata is egyben. Feltehetően az előbbi, hiszen a legtöbb külföldi tolmácsképző intézményben a fordítást és a tolmácsolást külön-külön kezelik, ergo külön szakként is hirdetik meg, és nem minden esetben alkalmazzák az írásbeli készségek mérését a szóbeli vizsga előfeltételeként. Érdekes lehetett volna talán arra is kitérni, hogy milyen különbségek lelhetők fel a magyarországi képzőintézmények között ebben a tekintetben; hol, milyen jellegű felvételi vizsgát követelnek meg a hallgatóktól. (Lásd erről még: Sándor Claudia írását a Szegedi Tudományegyetem Tanszékközi Fordító- és Tolmácsképző programjának alkalmassági vizsgájáról a *Fordítástudomány* legutóbbi, 2002. IV. évf. 1. számában.)

G. Láng Zsuzsa könyvének ötödik fejezete a tolmácsképzés főbb módszertani irányelveit foglalja össze, ahol a szerző saját modelljét ismerteti. Az ún. *integratív tolmácpedagógiai modellben* a szerző nem titkolt célja, hogy a második fejezetben bemutatott integratív elméleti modellt újszerű módszertani és pedagógiai keretek közé illessze, ahol ötvözhetőek az értelemközpontú, információ-feldolgozó és funkcionalista-pragmatikai megközelítések. E három sarokkő alkotja a szerző által felállított posztgraduális szaktolmács-képzés, illetve konferenciatolmács-képzés tantervének elméleti kereteit, s ebben a teoretikus fonállal átszőtt hálóban helyezkednek el a különböző készségfejlesztő tantárgyak. A fejezet jó pár oldalt szentel a tolmács által kialakítandó tolmácsolási stratégiák

és automatizmusok témájának, amelyben útmutatót kíván adni a készségfejlesztés fontosabb fázisaihoz.

Külön fejezet szól a képzés előkészítő szakaszáról, azaz a tényleges tolmácsolási gyakorlat megkezdése előtti pedagógiai teendőkről. Itt tudhatjuk meg, hogy mi mindent kell egy tolmácsjelöltnek elsajátítania ahhoz, hogy egyáltalán nekiveselkedhessen a tolmácsolás fárasztó, ám mégis élvezetes feladatának. A tolmácsjelöltnek rendelkeznie kell ugyanis a kellő nyelvi és kommunikatív kompetenciával, a megfelelő személyiségjegyekkel, általános műveltséggel, terminológiai ismeretekkel, ugyanakkor fejlesztenie kell hallás utáni megértését, figyelemmegosztó- és stressztűrő képességét, és el kell sajátítania a szakma elméleti háttéranyagát is. A hallás utáni megértésre és a stressz kezelésére a szerző több gyakorlatot és tanácsot is ajánl, amely minden, a tolmácsképzésben tevékenykedő szakember számára hasznos információként szolgálhat.

A kötet legigényesebb fejezete a memória és a jegyzetelés témájának szentelt hetedik fejezet. Ez a rész nemcsak megfelelő elméleti háttérrel biztosít a memória szerepét és lehetséges működési funkcióit illetően, hanem rendkívül gyakorlatias megközelítéssel csoportosítja mind a rövid távú, mind pedig a hosszú távú memória fejlesztésére szolgáló feladatokat. Igen bőséges információval szolgál a szerző a konzekutív tolmácsolásban használatos jegyzetelés-technika tekintetében is, kezdve a jegyzetkészítés funkcióitól, módszereitől egészen a jegyzetelés nyelvéig és a lehetséges rövidítési és szimbólum-használati módokig. Ebben a fejezetben mutatkozik meg igazán a szerző negyedévszázados pedagógiai és szakmai tapasztalata, itt érződik a legkiforrottabbnak az elmélet és a gyakorlat kapcsolata: az elméleti háttérrel jól ismerő és a gyakorlatban azt kiválóan alkalmazni tudó tolmács jó tanácsainak prizmáján keresztül. Remek vizuális segít-

séget nyújt a kötet végén található három melléklet is, amely a különböző iskolák jegyzetelés-technikáit mutatja be „képi” formában megjelenítve.

A könyv utolsó két fejezete a konferenctolmácsolás két klasszikus komponenséről, a konzekutív és a szinkrontolmácsolás oktatásáról szól. Mindkét fejezet korrekt áttekintést nyújt az adott tolmácsolási típus sajátosságairól, az előkészítő és készségfejlesztő gyakorlatok sorrendiségéről, a különböző stratégiák elsajátításáról, a tolmácsolás irányából fakadó problémákról és a felmerülő nehézségek kiküszöbölési lehetőségeiről. Értékes része mindkét fejezetnek a tolmácsolási teljesítmény értékeléséről írt néhány gondolat, s a megfigyelők között szétosztható értékelőlap hasznos segédanyagként szolgálhat más képzőintézmények oktatói számára is.

A kötet utolsó lapjain található, rendkívüli műgonddal összeállított tolmácsoláselméleti glosszárrium az első ilyen jellegű terminológiai gyűjtemény, amely magyar nyelven áll az olvasó rendelkezésére. A glosszárriumot olvasva nemcsak az adott szakkifejezés jelentéséről kaphatunk információt, hanem az adott műszó szakirodalmi referenciáit is gyakran említi a szerző, további segítséget nyújtva ezzel a téma után részletesebben érdeklődőknek.

A legutóbbi *Fordítástudomány* könyvszemléjében méltán nevezi a recenzens Szabari Krisztina fentebb említett munkáját gondolatébresztő, olvasmányos tankönyvnek. A Scholastica Kiadó most megjelentetett kötete véleményem szerint remekül illeszkedik ebbe a tematikus sorba, és nemcsak a leendő és gyakorló tolmácsok, valamint a tolmácsolást oktatók és kutatók, de a téma iránt szimplán csak érdeklődők is izgalmas és igényes olvasmánynak találják majd G. Láng Zsuzsa könyvét.

Yves Gambier and Henrik Gottlieb (eds.)

(Multi)media Translation. Concepts, Practices and Research

(John Benjamins Publishing Co., 2001. 293 pp.)

Véresné Valentinyi Klára

Fordításkutatók és gyakorló tolmácsok is érdeklődéssel kapják fel fejüket, ha a „multimédiafordításról” esik szó. Ez történt velem is, amikor kézbe vettem a John Benjamins Publishing Company kiadásában, Yves Gambier (University of Turku) és Henrik Gottlieb (University of Copenhagen) szerkesztésében megjelent *(Multi)media Translation, Concepts, Practices, and Research* ([Multi]médiafordítás, elmélet, gyakorlat és kutatás) című előadás-gyűjteményt, s a könyv nem okozott csalódást. A kötet az 1997. szeptember 26-27-én Rimini közelében, Misanóban megtartott *Multimedia & Translation* (Multimédia és fordítás) című konferencia, valamint az 1998. október 15-16-án Berlinben megrendezett *Quality and Standards in Audio-visual Language Transfer* (Minőség és standardok az audiovizuális nyelvi transzferben) című konferencia anyagát gyűjti egybe három fő fejezetben: (1) Elmélet, (2) Fordításpolitikai és gyakorlat, (3) Empirikus kutatás.

Yves Gambier és Henrik Gottlieb szerkesztők a könyv bevezetőjében *Multimedia, Multilingua: Multiple Challenges* abból indulnak ki, hogy a globalizáció és a modern információs és kommunikációs technológia megváltoztatja mindennapjainkat, a nemzetközi piacon a kommunikáció áru lesz. A nyelv – ezen belül is a nyelvi transzfer – egyre nagyobb szerepet kap az ismeretek közvetítésében, a kulturális identitás fejlődésében stb. Nyelvtudás nélkül a TV, videó, számítógép, Internet és CD-ROM szövegeivel is nehezen boldogulnánk. A (multi)média, (tele)kommunikáció és a modern információs és kommunikációs

technológia közeledésének hatására az (elektronikus) kommunikációban erősödik a multimediális, poliszemiotikus jelleg. Ugyanakkor, terjed a multilingualizmus, és kialakul egy *lingua franca*. Mindezen jelenségek nemcsak az ipar, a politika, a társadalom és a jog számára jelentenek kihívást, hanem a kultúra és a nyelvészet számára is.

A média nyelvének kutatásával csak mostanában kezdtek el foglalkozni. S noha egyre több folyóirat foglalkozik a témával pl. *Communication and the Media Studies, Gazette-The International Journal for Communication Studies, Communication Research, Discourse and Society, European Journal of Communication, Media, Culture and Society, Theory, Culture and Society, New Media & Society*, és a kiadók, mint például a Sage, John Libbey/ University of Luton Press stb. is egyre több kiadvánnyal jelennek meg, még mindig kevés a szakterülettel foglalkozó tanulmány.

Egységesíteniünk kell a „multimédiafordítással” kapcsolatos terminológiát is, hiszen a szakterülethez kapcsolódó kifejezések egész sora használatos (pl: *localization, language transfer, editing, revision, documentation, co-authoring, technical writing, multilingual text creation and design, versioning, language mediation, language-service provision, language management, proof reading, copywriting, language consultancy*), és többnek a jelentése kétértelmű is lehet (pl. *subtitled*). Figyelemre méltó, hogy még a „média” terminus egységes meghatározása is hiányzik. (Nem szerepel Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótárában* sem).

A terminológia gazdagsága ugyanakkor a szakterület összetettségét is tükrözi. Bizonyára mindenki emlékszik arra a kezdeti időszakra, amikor a multimédia terminust csak a tanításnál használt diafilmekre használtuk, aztán a számítógép és az Internet térhódításával fokozatosan átértékelődött a fogalom. Hasonlóan, az „audiovizuális” szó először a tanítással

kapcsolatos eszközöket, azaz képpel és hanganyaggal végzett szemléltetést jelentette. Ez utóbbi jelentése is bővült, és hamarosan a mozira és a TV-re is használtuk. K. Reiss (1971: *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzung Kritik*. München: Hueber, p. 34.) volt az első, aki tudományos szinten először foglalkozott az ún. „audiomediális” szövegekkel, amit később „multimediális” szövegeknek hívott. Napjainkra pedig már interdiszciplináris, interaktív műfajjá fejlődött (pl: elektronikus kommunikáció).

Az multimédiafordításoknál gyakori a csoportmunka (fordító, lektor, kiadó stb.), a fordítók többnyire „köztes”, azaz rövid életű, nem végleges szövegekkel dolgoznak: pl. szöveggönyvekkel. A fordítás során a legfontosabb szempont a funkcionális használhatóság. A multimediális piac soha nem tapasztalt fejlődést él át, vegyük példának a digitalizációt, a disztribúciós csatornák (VHS, DVD, specializálódott kábelcsatornák) gyors fejlődését, a gomba módra szaporodó műszaki újdonságokat (pl. Internetes film).

Mindez óriási feladatot jelent a fordítástudomány számára: meg kell küzdeni a médiák, az eltérő nyelvi rendszerek, a műfaj (pl. a honlapok alaki és retorikai megformáltsága) és a kulturális különbségek által támasztott kihívással, és követni kell a fejlődést, s az első lépés, feltétlenül, a multimédiafordítás fordítóképzésbe történő beiktatása.

A bevezető után térjünk át a könyv három fő fejezetének ismertetésére. Az első, elméleti részben hét szerző előadásának összefoglalóját olvashatjuk. Patrick Cattrysse (*Multimedia and Translation: Methodological Considerations*) meghatározza a multimédia tágabb és szűkebb definícióját, hangsúlyozva a multimédia interaktív és interdiszciplináris jellegét, ám szorgalmazza a definíció további finomítását. Vajon a multimédiafordítás megjelenésével a fordítás egy új ágáról beszélhetünk-e, teszi fel a kérdést a szerző. Több-

nyire ugyanis nem is fordításról, hanem adaptációról van szó: hangsúlyozottabban kell figyelembe vennünk a politikai, kulturális, pragmatikai elvárásokat, a lefordított szöveg számára rendelkezésre álló helyet stb.

Aline Remael (*Some Thoughts on the Study of Multimodal and Multimedia Translation*) az előbbi gondolatmenetet folytatva a feliratozott filmpárbeszédeket vizsgálja szemiotikai és pragmatikai szempontból. Kiemeli, hogy a filmfeliratozásnál jelentős szövegátalakításra van szükség, médiumváltás történik: beszélt nyelvből rövid, írott szöveget kell készítenünk. Közben figyelembe kell venni a célnyelvi és célkulturabeli, a műfaji, a médiummal (pl. filmfelirat) szembeni követelményeket, valamint a célközönség elvárásait. Éppen ezért, a szerző fontosnak tartja az intertextuális és szociopolitikai kutatást.

Sergio Viaggio (*Simultaneous Interpreting for Television and other Media: Translation Doubly Constrained*) a pragmatikai vonalat tovább gondolva, és az olasz Garcia Landa verbális kommunikációra kidolgozott beszédaktus modelljét kibővítve, felállítja saját, interkulturális nyelvi közvetítésre vonatkozó modelljét. Majd, a modell alapján, elemzi a szimultán tolmácsolást, hangsúlyozva a kommunikációs elméletek, a fordítástudomány (elfogadhatóság, érthetőség, tartalmi azonosság, formai ekvivalencia), a neurofiziológia, a didaktika, a tolmácsgyakorlat, a deontológia és a gazdasági szempontú megközelítés fontosságát.

Domingo Sánchez-Mesa Martínez (*Hypertext and Cyberspace: New Challenges to Translation Studies*) előadása erősen elgondolkodtató: a multimédiának köszönhetően egy újfajta kommunikáció jelenik meg, ami megváltoztatja a valóságról és a kommunikációról alkotott eddigi elképzelésünket. Átértelmezzük idő- és térfogalmainkat, megváltozik a kollektivitás és identitás-értelmezésünk, s nagyobb lesz az emberi, anyagi, adat- és információs

mobilitás. A *cyberspace* több érzékszervünkre ható mesterségesen valóságos és szabad, demokratikus világ. Mindezek következményeképpen, elmosódik a határ a valóság és a fikció között, mely utóbbiban egyre jobban elmélyedünk, s erőteljes audiovizuális eszközök közvetítésével új média és új valóság születik. Példa erre a többnyelvű világháló, azaz a *mega-hypertext*, ahol kialakul az új esztétika, új fogalmakkal: a világháló esztétika. Mindez nagyon sok, újfajta fordítási feladatot és lehetőséget kínál a fordítók számára.

Gregor Goethals (*Images of Translation*) a szó, a kép és a jelentés viszonyát, szimbólumalkotó erejét elemzi az Amerikai Biblia Társaság által meghirdetett bibliafordítás és videós megjelenítés tanulságainak tükrében. J. Ritter Werner (*Text and Context in Multimedia Translation*) a Biblia paralingvisztikai és extralingvisztikai jellemzőinek és a Biblia rituális világának a világháló virtuális valóságába történő át-helyezésének nehézségeit ismerteti, melynek tükrében új értelmezést nyertek a fordítási folyamatról, a minőségről és a hűségről alkotott fogalmaik.

Karin Wehn (*About Remakes, Dubbing and Morphing: Some Comments on Visual Transformation Processes and their Relevance for Translation Theory*) csatlakozik ahhoz a nézethez, hogy az új kommunikációs formák, például a multimédia, megjelenése megváltoztatja a fordítói feladatot: nem csupán a fordítás verbális szintjét kell lefordítani, hanem a nem verbális kódokat is. A szinkronizálás során például a testbeszédet és a gesztikulációt kultúra-specifikus, verbális kóddá kell átalakítani, a showműsorokat és reklámokat pedig az adott kultúra igényeihez kell adaptálni. A technika ebben nagy segítséget nyújt (pl. a „morphing” technika, melynek segítségével az ajakmozgást a számítógép a célnyelv ajakmozgásaira tudja átalakítani). Ezzel erősödik a fordítás interdiszciplináris, multiszemiotikus jellege.

A könyv második, leghosszabb része a

fordításpolitikával és a fordítói gyakorlatlal foglalkozó tizenkét előadás anyagát ismerteti. Anne Jäckel (*Shooting in English? Myth or Necessity?*) az európai és nemzeti filmek jövőjét meghatározó európai és országos filmpolitika feladatát a gazdag kulturális és nyelvi sokszínűség, azaz a nemzeti filmgyártás támogatásában látja.

Reine Meylaerts (*The Position of Foreign Languages in the Flemish Media*) beszámol arról, hogy a globalizáció és a filmek erős anglophone hatása miatt 1994 márciusában Belgium holland nyelvű közössége összehívta Parlamentjét, a Flamand Tanácsot, és holland és afrikaans beszélők részvételével közös kulturálisan felelős médiapolitikai irányelveket alakítottak ki holland és afrikaans nyelvű médiájuk védelme érdekében.

Patrick Zabalbeascoa, Natalia Izard és Laura Santamaria (*Disentangling Audiovisual Translation into Catalan from the Spanish Media Mesh*) a spanyol média helyzetről számol be. A spanyol televízió hűen tükrözi a főbb politikai és nyelvi határokat, és a nyelvi kérdés megoldatlanságát. Néhány érdekesség, hogy a filmmel egyidejűleg a rádióban leadják a szinkront, így hallható az eredeti és a fordítás is. A szinkronizálásnál a fordító durva fordítást készít, a szinkronszínész formálja meg a végső szöveget, aki a katalán esetében a preskriptív nyelvtani szabályokat követi, s nem a beszélt nyelvre jellemző fordulatokat használja, mivel a katalán TV a nyelvtudás elmélyítésének eszköze. (Portugáliában is hasonló a helyzet. A szerző megjegyzése.)

Bistra Alexieva (*Interpreter-Mediated TV Live Interviews*) a bolgár, Gabriele Mack (*Conference Interpreters on the Air: Live Simultaneous Interpreting on Italian Television*) az olasz médiatolmácsolás helyzetét mutatja be. A bolgár és az olasz médiában egyre népszerűbb az élő, tolmácsolásos interjú, ahol a néző is elmondja véleményét. A tolmácsnak fel kell készülnie az új tolmácsolási szituációra: új elvá-

rásoknak kell megfelelnie, új stratégiák alkalmazására kényszerül, s nemcsak a nyelvi és műfaji, de a pragmatikai és szemiotikai aspektusokat is ismernie kell. A fordítástudománynak és fordítóképzésnek ezzel a kihívással is meg kell birkóznia.

Eivor Gummerus and Catrine Paro (*Translation Quality: an Organizational Viewpoint*) bemutatja a finn televízió fordítói osztályát, Felicity Mueller, (*Quality Down Under*) német származású Ausztráliában dolgozó szerkesztő-fordító, pedig a Sydneyben működő fordítóosztály munkáját ismerteti, és beszámolnak a csapatmunka mindennapi nehézségeiről (presztizs, minőségbiztosítás, továbbképzés, felvételi kritériumok, betanítás). Heulwen James (*Quality Control of Subtitles: Review or Preview*) a filmfeliratok minőségellenőrzési szakaszait és elvárásait vázolja fel. Hazel R. Morgan (*Subtitling for Channel 4 Television*) az angol 4-es. Televíziós Csatorna feliratozói munkafolyamát, Corien den Boer (*Live Interlingual Subtitling*) pedig a holland televízió élő műsorainak feliratozási módszereit és gyakorlati tapasztalatait (Bill Clinton beiktatási beszéde, Diana temetése) ismerteti.

Clara Ceron (*Punctuating Subtitles: Typographical Conventions and their Evolution*) és Linda Dewolf (*Subtitling Operas: With Examples of Translations from German into French and Dutch*) előadásukban elismerik, hogy a hagyományos központozásnak fontos szerepe van a feliratok olvashóságában, ám hiba lenne megváltoztathatatatlannak tekinteni, s mindezt gyakorlati példákkal támasztják alá. Clara Ceron beszámol egy érdekes francia filmkísérletről, amikor tudatosan megszegték a feliratozással szembeni hagyományokat: a szereplő a feliraton repül ki a képből, a felirat beleolvad egy pohár vörös borba stb. A szerzők tehát a film- és opera-feliratozásnál is szorgalmazzák a kreativitást (pl. az egyes szereplők mondatait különböző színnel lehetne írni stb.), amiben az új technológiák sokat segíthetnek.

A könyv harmadik részében hat empirikus kutatásról szóló előadás összefoglalója található. Görögországban a gyerekeknek szóló televíziós programok fordításánál a hagyomány és a pénzügyi oldal a meghatározó, állítja Fotios Karamitroglou (*The Choice to Subtitle Children's TV Programmes in Greece: Conforming to Superior Norms*). Ezenkívül egyéb külső tényezők (technika, idő stb.) is befolyásolják a filmfordítást, például a filmfeliratozást, amelyek közül a legfontosabb, hogy a fordító írásban megkapja a dialóguslistát (pl. *master subtitle*), amely nyelvi és szociokulturális információkat, magyarázatot tartalmaz, hívja fel a figyelmet Jorge Díaz Cintas (*Striving for Quality in Subtitling: the Role of a Good Dialogue List*).

A filmfeliratok kulturális és nevelő hatásáról számol be a portugál Alexandra Assis Rosa (*Features of Oral and Written Communication Subtitling*). Portugáliában szinte kizárólag feliratozással fordítanak, s csak a reklámfilmeket, gyerekfilmeket, rajzfilmeket és szappanoperákat szinkronizálják. Ennek oka, hogy igen magas az írástudatlanok száma, és a filmfeliratozásnak nagy szerepe van az írásbeliség terjesztésében. A filmfeliratok nyelvezete az írott regisztereket követi, nem a szóbeliét: centralizált eszközökkel így próbálják a standard portugál nyelvet megőrizni.

Teresa Tomaszkievicz francia nyelvű előadásában (*Transfer des références culturelles dans les sous-titres filmiques*) a kulturális referenciák fordítási nehézségeit elemzi. Hasonló nehézségekről számol be Anne Jäckel (*The Subtitling of La Haine: A Case Study*) esettanulmányában a *La Haine* (*Gyűlölet*) című francia film amerikai feliratozásának sikertelenségét boncolgatva. Nagy vihart felkavaró, nagysikerű filmről van szó, amely nemcsak téma-választásában (kábitószer, bűnözés, lázadás) mehökkentő, de nyelvhasználatában is (zsidó, arab szleng, hibás nyelvtan, beszélt nyelvi fordulatok). A fordításnál

használt különböző amerikai szlenget, erős konnotációjuk miatt, az amerikai közönség félreértette: a film szociopolitikai üzenete, azaz minden, ami a standard francia nyelv által közvetített értékrendtől eltérő értéket közvetít, fenyegetést jelent, eltorzult.

Henrik Gottlieb (*Anglicism and TV Subtitles in an Anglified World*) az angol nyelvű televíziós műsorok által közvetített anglicizmusok hatását a dán filmfeliratokon vizsgálja két filmet (*Falling Down* és a *Ghostbusters*) elemezve. Előadását egy szomorú és cinikus kérdéssel fejezi be: „Akik a filmfeliratokat olvassák, úgyis tudnak angolul, és mivel nyelvük már nem nagyon különbözik az angoltól, minek egyáltalán vesződni a feliratozással?”

Marijke Van de Poel és Géry d'Ydewalle vitára serkentő elődása (*Incidental Foreign-language Acquisition by Children Watching Subtitled Television Programs*) holland anyanyelvű gyerekekkel Belgiumban végzett empirikus kutatásukról számol be. Azt vizsgálták, hogy az idegen nyelvű televíziós műsorok segítik-e az idegen nyelv elsajátítását. Eredményeik azt mutatják, hogy a feliratozás kismértékben ugyan, de a gyerekeknél segítette a nyelvelsajátítást, s elsősorban a hallott, s nem az írott szöveget sikerült jobban megjegyezniük.

A könyv *Utószavában* Anthony Pym négy megjegyzésben összegzi (*Four Remarks on Translation Research and Multimedia*) a konferencia tapasztalatait és saját impreszióit. S hogy mennyire új terület a multimédiafordítás, s mennyi teendő van ezen a területen, jól mutatja az a vallomás, amit Pym, aki elismert fordításkutató, tesz: „...a »multimédia« szót idézőjelbe teszem, mert még nem használom elég magabiztosan” (275 old.).

Frecskay János

Mesterségek szótára

(Budapest: Nap Kiadó, 2001. 751 pp.)

Fóris Ágota

A Nap Kiadó Reprint sorozatában megjelent mesterségek szótára a magyar lexicográfia szempontjából jelentős sorozat része. Olyan szótárak jelentek meg eddig ezek között, mint Ballagi Mór *A magyar nyelv teljes szótára*, Szily Kálmán *A magyar nyelvújítás szótára*, vagy Penavin Olga *Szalavóniai (kórógyi) szótár* című műve.

Napjainkban is értékes nyelvi, nyelvészeti anyagként támaszkodhatunk a Frecskay János által összegyűjtött és feldolgozott anyagra, különösen azért, mert e szótár 1912-es kiadása óta a mesterségek, foglalkozások nyelvének további feldolgozása még mindig csak részben történt meg.

A szaknyelveket egyértelműen meg szokás és meg lehet különböztetni a köznyelvtől. A *szaknyelv* jelentésének, tartalmának meghatározása azonban többféle lehet, vizsgálata során célszerű további részekre osztani, még akkor is, ha az egyes szaknyelvek közös jellemzőkkel is bírnak. A szaknyelveken belül jelentős csoport a technikai nyelv, más szóval a műszaki nyelv. Általában elkülönült szaknyelvként szerepel a mesterségek nyelve, időnként azonban összemoszák a műszaki nyelvvel, más helyeken pedig az argóval, a szlenggel. *Mesterségek nyelve* alatt az iparosok által használt szakszókincset szokás érteni, amelyeket a műhelyekben használtak, mint például az asztalosok, rézművesek, vagy a takácsok szaknyelvet.

A XVIII. század végén indult el a magyar nyelvújító mozgalom első vonulata, mely a tudomány nyelvének megújítását tűzte ki célul. Ennek eredménye az akkoriiban születő sokféle szakszótár, akkori szóval a műszótárak megalkotása. Ugyanerre az időszakra esik a mesterségek szókincsének összegyűjtése iránti igény felmerülése is. Ez akkoriban elsődlegesen a

mesteremberek által használt különféle szavak gyűjtését eredményezte. A Magyar Tudományos Akadémia a mesterszavak összegyűjtését is célul tűzte ki más nyelvvédő és nyelvújító tevékenysége mellett. A *Magyar Nyelvőr* című folyóiratban rendszeresen közöltek a mesterségek szakszavaival kapcsolatos írásokat.

A magyar nyelvben a mesterszavak között kevés volt a tájegységenként eltérő, valószínűleg az iparosok, vándorlegények nemzetközi vándorlása következményeként. Léteztek olyan gyűjtemények, amelyek mesterségek szakszókincsét tartalmazták, de kevés volt belőlük, azonkívül inkább a mesterségeket magukat leíró kézikönyvek, és nem szótárak. A magyar nyelven 40 évi kitaró munka után 1912-ben megjelent *Mesterségek szótára* egyfajta normatív szótár: a magyar nyelvű terminológia összegyűjtésével támogatni és terjeszteni kívánta a magyar szakkifejezések elterjedését az idegen eredetűekkel szemben.

Maga a szótár két részből áll, pontos címe és adatai: *Mesterségek szótára*. I. rész: Ötven iparág leírása. II. rész: Ezen iparágak összesített magyar-német és német-magyar szótára. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából írta Frecskay János. Budapest, Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Könyvnyomdája, 1912.

Ötven mesterség pontos leírását adja, ezek a következők: aranyverő, aranyozó, asztalos, ács, bádogos, bodnár v. kádár, bőrgyártás, cserzővarga, tímár, magyar tímár, irhagyártó, csizmadia és cipész, esztergályos, fametsző, rézmetsző, fazekas, fésűs, gyertyamártó, szappanos, hangszerműves, hegedűkészítő, zongorakészítő, kalapos, kárpitos, kefekötő, kerékgyártó vagy bodnár, kosárkötő, kovács, kőműves, kőfaragó, könyvkötő, könyvnyomtató, kötélverő, lakatos, mázoló, szobafestő, mézszáros, hentes, molnár, szijgyártó, nyerges, ötvös, arany- és ezüstműves, ékszerész, sütő (pék), rézműves, rézöntő, szabó, szücs, takács.

A MTA Nyelvtudományi Bizottsága birtokában volt *A magyar mesteremberek között divatozó műszavak* című gyűjtemény, amely 1832 és 1835 között készült. Ennek kiegészítésére 1883-ban felhívást intéztek az ipartestületekhez, melyben hazafiságukra hivatkozva felhívták az iparosokat, hogy a csatolt mintaív alapján gyűjtsék össze mesterségük szavait. 1200 példányban küldték szét a felhívást, kb. 200 példány érkezett vissza, ezek közül hozzávetőlegesen 40 tartalmazott használható anyagot. A visszaküldött kérdőívekből kiderült, hogy a tiszta magyar vidékeken is gyakori volt, hogy német szavakat használtak (melyeket magyar szónak gondoltak – pl. *szogni, hobli, anzen*), de érkezett olyan válasz is, amely szerint eszkezeiknek, szerszámaiknak magyar neve nincs. A kérdőíveket és az 1832–1835 közötti gyűjtés eredményeit Frecskay Jánosnak adta az Akadémia további feldolgozásra, aki a témában már rendelkezett ismeretekkel. Más anyagok felhasználásával, valamint többszöri személyes gyűjtéssel egészítette ki a gyűjteményt. Szótára három részből áll: az első részében mesterségenként, tulajdonképpen enciklopédikus formában írja le külön-külön az egyes mesterségeket, a magyar terminológia után zárójelben megadva a német megfelelőt is, például a LAKATOS-MESTERSÉG fejezetben írja: „A *lakatos* (Schlosser) nevét a *lakatról* (Hängeschloss, Vorhängeschloss) vette s annak idején ez elnevezés meg is állt, mert lakatot, *zárt* (Schloss) készíteni volt egyik fő foglalkozása. Manap úgy a záruk, valamint a lakatok gyárilag készülnek, maga a lakatos is innen veszi s ő csak *fölveti* (anschlagen), *módosítja* (abändern) vagy *javítja* (reparieren). Újabban az oly lakatost, ki az általa készített tárgyak kialakításában nemes izlést fejt ki, *vasművesnek*, *műlakatosnak* (Kunstschlosser) nevezik. Valamint az asztalosnak fő anyaga a fa, a lakatosé a *vas* (Eisen). Egyéb *fém* (Metall) csak kivételesen kerül nála munkába; a *réznek*

(Kupfer) *ötvényei* (Legirung) jöhetnek itt még tekintetbe. A vasat azon alak szerint, a mint a lakatos a kereskedésben veszi, következőleg osztályozzák. Van *rúdvas* (Stabeisen), melyhez keresztmetszete vagy vastagsága szerint számítandók: a *kerékvas* (Rundeisen), a *négylévas* (Quadratischeisen, Vierkanteseisen), a *laposvas* (Flacheisen) és a *pántvas* (Bandeisen); továbbá van *alakvas*, *idomvas* (Façoneisen, Formeisen, Profileisen), melynek külön-külön célokra megszabott alakja van, ilyenek a *kétszárú* (zweischenkelig) *szögletvasak* (Winkel-eisen), a **T-vas** (T-eisen), a *kettős T-vas* (Doppel T-eisen), mely lehet *magasszárú* (hochstegig) vagy *szélestalpú* (breitfüssig), a **Z-vas** vagy *tetővas* (Z-Eisen, Dacheisen), a *markolóvas* (Geländereisen), az *ablakvas* (Fenstereseisen) stb.” Ezután ugyanebben a formában 19 oldalon keresztül, helyenként képekkel is illusztrálva folytatódik a lakatosmesterség eszközeinek és munkafolyamatainak, vagyis terminológiájának leírása.

A mesterségek szótára második részének egyik fele „a mesterségek egybefoglalt magyar-német szótára”, amely számolásom szerint hozzávetőlegesen 11000 címszót tartalmaz. Egy oldalon két oszlopban találjuk a szavakat, a címszókat félkövérrel szedve, a címszó után a szinonimákat vesszővel elválasztva sorolja, majd egyenlőségjel után a német megfelelő következik, utána zárójelben a mesterség, amelynek keretében az adott szó használatos. A mikrostruktúrára nézzünk néhány példát:

Lakat = Hängelschloss, Vorhängschloss (lak.).

Lakatos = Schlosser (lak., kerékgy.).

Lakatosság = Schlosserei (lak.).

Vas = Eisen (lak.).

Vasal = beschlagen (bodnár, kov.).

Vasal = bügeln (kal., szabó).

Vasalás = Beschlagen (lak., bodnár).

Vasalás, vereték = Beschlag (nyerges), Bügeln (szabó).

A szótár utolsó részében található „a mesterségek egybefoglalt német-magyar szótára”, amely körülbelül 9000 címszót foglal magába, makrostruktúrájára nézve megegyezik a magyar-német résszel, mikrostruktúrája hasonló, azzal a különbséggel, hogy a magyar címszó helyett német, a német megfelelők helyett magyar megfelelőket találunk. Ebből a részből is bemutatok néhány példát:

Beschlag = vasalás (kov., lak.), vereték (nyerges).

Beschlag = behuzat, bevonat (molnár).

Beschlagbock = patkolóbak (kov.).

Beschlagen = vasal (kov.), megvasal (bodnár, kerékgy.), farag (kóm.).

Mint látható, mind a magyar-német, mind a német-magyar részben a címszavak ismétlődnek, nem jellemző a bokrosítás a mikrostruktúrára. A különféle értelemben különböző szakterületeken használt szavakat elkülöníti egymástól Freckay, de csak felsorolás szintjén. Képet kaphatunk viszont arról, milyen struktúrájú és tartalmú szótárt állított össze.

Összességében elmondható, hogy a *Mesterségek szótára* elsősorban művelődéstörténeti és nyelvészeti szempontból bír jelentőséggel, és a fordítók, tolmácsok is hasznát vehetik egyes iparhoz kapcsolódó szövegek fordítása során. Csak dicsérni lehet a Nap Kiadó vállalkozását, mellyel a magyar lexikográfia jelentős eredményeit tartalmazó régi szótárakat megjelenteti.